

7. Demonstrativa

1. Ontologická kategorie

- demonstrativa (v širším smyslu) = všechna deiktická pro-slova
- demonstrativa (v užším smyslu) = pouze determinátory (*adá* atd.)

Tab. 1: Ontologické kategorie demonstrativ (východoslovenská romština; příklady)

ONTOL. KAT.	VÝCH. ROM.	SEL. ROM.	PŘEKLAD
determinátor	<i>ada</i>	<i>adá</i>	tenhle
stativ	<i>adaj</i>	<i>adaj</i>	tady
direktiv	+ <i>arde</i>	<i>and'a</i>	sem
separativ	<i>adarig</i>	<i>áthar, adathar</i>	odsud
prolativ		<i>ára < mad'.</i>	tudy
kvalita	<i>ajso</i>	<i>asso</i>	takový
způsob	<i>avka</i>	<i>avka</i>	tak
míra	<i>ajci</i>	+ <i>addíg, aňňíra < mad'.</i>	natolik
počet/trvání		<i>at'í</i>	tolik, tak dlouho
pořadí	<i>ajcito</i>	<i>at'íto</i>	tolikátý
násobek	<i>ajcivar</i>	<i>at'ivar</i>	tolikrát
velikost	<i>adebor</i>	<i>abedor</i>	tak velký
čas	<i>akana</i>	<i>akán</i>	teď

2. Deiktické série

Tab. 2: Deiktické série demonstrativ (východoslovenská romština)

ONTOL.	AD-	OD-	KAD-	KOD-	AK-	OK-
determin.	<i>ada</i>	<i>oda</i>	<i>kada</i>	<i>koda</i>	<i>aka</i>	<i>oka</i>
stativ	<i>adaj (-ej)</i>	<i>odoj (-ej)</i>	<i>kadaj (-ej)</i>	<i>kodoj (-ej)</i>	<i>akaj (-e)</i>	<i>okoj (-e)</i>
separ./prol.	<i>adarig</i>	<i>odarig</i>	<i>kadarig</i>	<i>kodarig</i>	<i>akarig</i>	<i>okarig</i>
direktiv	<i>arde</i>	<i>(orde)</i>	–	–	<i>(akle)</i>	<i>okle</i>
kvalita	<i>ajso</i>		<i>k-ajso</i>			
způsob	<i>avka</i>		<i>k-avka</i>			
počet atd.	<i>ajci</i>		<i>k-ajci</i>			
velikost	<i>adebor</i>		<i>k-adebor</i>			

Tab. 3: Deiktické série demonstrativ (selická romština)

ONTOL.	AD-	OD-	AK-	OK-	AM-
determin.	<i>adá</i>	<i>odá</i>	<i>aká</i>	<i>oká</i>	<i>amoká</i>
stativ	<i>adaj</i>	<i>odoj</i>	<i>ákaj</i>	<i>okoj</i>	<i>amokoj</i>
direktiv	<i>and'a</i>	<i>ond'a</i>	<i>akija</i>	<i>okija</i>	<i>amokija</i>
separativ	<i>adathar</i> <i>áthar</i>	<i>odothar</i> <i>óthar</i>	<i>akathar</i>	<i>okothar</i>	<i>amokothar</i>
kvalita	<i>asso</i>		<i>akasavo</i>		<i>amasso</i>
způsob	<i>avka</i>		–		<i>amavka</i>
počet atd.	<i>aťi</i>				
velikost	<i>abedor</i>				
prolativ	<i>ára</i>	<i>ére</i>			

- několik deiktických sérií demonstrativ
  - maximální rozlišení u determinátoru a lokálních demonstrativ
    - vých. rom.: 6, klasifikovatelné podle dvou dimenzí (2x3)
    - a) vokalická: *o*-kmeny vs. *a*-kmeny
    - b) konsonantická: *d*-kmeny vs. *k–d*-kmeny vs. *k*-kmeny
    - např. *kadá* je *a*-kmen a zároveň *k–d*-kmen
  - méně deiktických distinkcí u ostatních ontol. kategorií

Tab. 4: Dimenze deiktických sérií (východoslovenská romština)

	D-KMENY	K–D-KMENY	K-KMENY
O-KMENY	<i>OD-</i>	<i>KOD-</i>	<i>OK-</i>
A-KMENY	<i>AD-</i>	<i>KAD-</i>	<i>AK-</i>

- funkce deiktických sérií
  - ne vždy lze přesně zachytit pouhým překladem, nelze elicitovat, je potřeba analyzovat přirozený diskurz (narativy)
  - vokalická dimenze
    - Hübschmannová: blízká (*o*-kmeny) vs. vzdálená (*a*-kmeny) deixe
    - Andrš, Šebková aj.: obráceně
    - Matras: situační deixe (*a*-kmeny) vs. textová deixe/anafora (*o*-kmeny)
    - ☛ založeno na fyzické vzdálenosti, skutečné nebo metaforické, ale roli hrají i diskurzivní kategorie (kontrast, deixe vs. anafora apod.), zvl. u determinátorů; konkrétní analýza (pro konkrétní dialekty) chybí
  - konsonantická dimenze
    - Hübschmannová, Šebková: *d*-kmeny a *k–d*-kmeny volné varianty; *k*-kmeny nejvzdálenější deixe
    - Matras: komplexnější kmeny jsou emfatické, vyjadřují „specifičnost“ (zhruba: je třeba vybrat specifického referenta z množiny potenciálních referentů)
    - ☛ *d*-kmeny a *k–d*-kmeny nejsou volné varianty; konkrétní analýza (pro konkrétní dialekty) chybí

3. Segmentace demonstrativních kmenů

- kmeny jsou dále segmentovatelné: sestávají s vokalické a konsonantické části
  - vokalické kořeny: *-o-* (*o*-kmeny) vs. *-a-* (*a*-kmeny)
  - jednoduché konsonantické kořeny: *-d-* (*d*-kmeny) vs. *-k-* (*k*-kmeny)

Tab. 5: Segmentace demonstrativních kmenů (východoslovenská romština)

	D-KMENY	K-D-KMENY	K-KMENY
O-KMENY	<i>o-d-</i>	<i>k-o-d-</i>	<i>o-k-</i>
A-KMENY	<i>a-d-</i>	<i>k-a-d-</i>	<i>a-k-</i>

Pozn: tučně = konsonantické kořeny

- PROBLÉM: jak analyzovat konsonantickou část *k-d*-kmenů?
  - a) jde o diskontinuální kořen *k-d-*; pak ale ztrácíme souvislost s podobou jednoduchých kořenů *-d-* a *-k-*
  - b) jde o komplex sestávající z dvou jednoduchých konsonantických kořenů; proč má pak kořen *-k-* jinou pozici u *k*-kmenů (postvokální) a *k-d*-kmenů (prevokální)?
  - c) „kompromisní“ analýza:
    - kořen *-d-* je zřejmě totožný u *d*-kmenů i *k-d*-kmenů, srov. jeho postvokální pozici
    - prevokální kořen *k-* u *k-d*-kmenů je zřejmě pouze homonymní s postvokálním kořenem *-k-* u *k*-kmenů
    - tj. celkem 3 konsonantické kořeny
      - *-d-* (*d*-kmeny a *k-d*-kmeny)
      - *-k⁻¹* (*k*-kmeny)
      - *k⁻²* (*k-d*-kmeny)

4. Flexe demonstrativních determinátorů

- flexivní afixy
  - NOM.SG.M *-á* ($\neq$ adj. *-o*)
  - NOM.SG.F *-í* ($\neq$ adj. *-i*)
  - NOM.PL *-a* ($\neq$ adj. *-e*, srov. substantivní *-a*)
  - OBL:SG.M/PL *-e* (= adj. *-e*)
  - OBL.SG.F *-a* (= adj. *-a*)
  - NOM.PL a OBL sdílejí kmenovou extenzi *-l-*

Tab. 6: Flexe demonstrativních determinátorů (šarišská romština)

	NOM.SG.M	NOM.SG.F	NOM.PL	OBL:SG.M/PL	OBL.SG.F
OD-	<i>od-a</i>	<i>od-i</i>	<i>o-l-a</i>	<i>o-l-e</i>	<i>o-l-a</i>
AD-	<i>ad-a</i>	<i>ad-i</i>	<i>a-l-a</i>	<i>a-l-e</i>	<i>a-l-a</i>
KOD-	<i>kod-a</i>	<i>kod-i</i>	<i>ko-l-a</i>	<i>ko-l-e</i>	<i>ko-l-a</i>
KAD-	<i>kad-a</i>	<i>kad-i</i>	<i>ka-l-a</i>	<i>ka-l-e</i>	<i>ka-l-a</i>
OK-	<i>ok-a</i>	<i>ok-i</i>	<i>oko-l-a</i>	<i>oko-l-e</i>	<i>oko-l-a</i>
AK-	<i>ak-a</i>	<i>ak-i</i>	<i>aka-l-a</i>	<i>aka-l-e</i>	<i>aka-l-a</i>

Pozn: tučně = kmeny, zde dále nesegmentovány

- varianty kmene
  - základní (NOM.SG) vs. vedlejší (NOM.PL a OBL)
  - distribuce vedl. varianty odpovídá distribuci kmenové extenze *-l-*
  - u *d*-kmenů a *k-d*-kmenů
    - zákl. *(k-)o-d-* > vedl. *(k-)o-*, zákl. *(k-)a-d-* > vedl. *(k-)a-*
    - vedl. varianta je odvozena elizí kořene *-d-* od zákl. varianty
  - u *k*-kmenů
    - zákl. *o-k-* > vedl. *o-k-o-*, zákl. *a-k-* > vedl. *a-k-a-*
    - vedl. varianta je odvozena vokalickým kořenem v postkonsonantické pozici
    - marginální případ reduplikace?
      - abstraktní zápis: *Vk-* > *VkV-*
      - ale *V-* není pouhou součástí morfému *Vk-*, nýbrž samostatným morfémem, tj. *V-k-*
  - kmenů a *k-d*-kmenů je zákl. varianta komplexnější, u *k*-kmenů naopak méně komplexní
  - varianty kmenů lze vysvětlit historickými procesy

5. Exkurz: historická rekonstrukce

- původní dem. determinátory
  - prosté (= bezkonsonantické) kmeny *a-* vs. *o-*, tj. pouze jedna deiktická dimenze
  - specifické flexivní afixy (viz Tab)
  - pozn: původní tvar NOM.SG.M zachován pouze na SZ Slovensku a v Epiru (Řecko)

Tab. 7: Flexe původních romských demonstrativ

	NOM.SG.M	NOM.SG.F	NOM.PL	OBL:SG.M/PL	OBL.SG.F
<i>o</i> -kmen	<i>o-va</i>	<i>o-ja</i>	<i>o-la</i>	<i>o-le</i>	<i>o-la</i>
<i>a</i> -kmen	<i>a-va</i>	<i>a-ja</i>	<i>a-la</i>	<i>a-le</i>	<i>a-la</i>

- tzv. konsonantické zesílení
  - funkce: emfáze/důraz, větší specifičnost
  - gramatikalizace lokálních demonstrativ *ode* ~ *ade* a/nebo *oke* ~ *ake*
    - např. **ode ova* „tam ten“ > *od-ova* (*d*-kmen)
    - např. **ake ava* „tadyhle tento“ > *ak-ava* (*k*-kmen)
  - sekundárním zesílením vznikají bikonsonantické kmeny
    - např. **oke od-ova* > *ok-odova* (*k-d*-kmen)
    - např. **ake ak-ava* > *ak-akava* (*k-k*-kmen)

Tab. 8: Schema zesílení: *prostý kmen* > *d-kmen* > *k-d-kmen*

	NOM.SG.M	NOM.SG.F	NOM.PL	OBL:SG.M/PL	OBL.SG.F
	<i>ova</i>	<i>oja</i>	<i>ola</i>	<i>ole</i>	<i>ola</i>
+ODE	<i>od-ova</i>	<i>od-oja</i>	<i>od-ola</i>	<i>od-ole</i>	<i>od-ola</i>
+OKE	<i>ok-odova</i>	<i>ok-odoja</i>	<i>ok-odola</i>	<i>ok-odole</i>	<i>ok-odola</i>

- hlásková redukce
  - iniciální
    - např. *okodova* > *kodova*, *akakava* > *kakava*
    - vokálnícká dimenze zůstává vyjádřena
  - finální
    - redukce flexe nebo posl. vokálníckého kořenu, jejich fúze
    - NOM.SG.M *odo-va* > *od-a*, *aka-va* > *ak-a*
    - NOM.SG.F *odo-ja* > *odi-ja* > *od-i*, *aka-ja* > *aki-ja* > *ak-i*
    - OBL.SG.F apod. *od-o-le* > *od-le*
- PŘÍKLAD: vznik tvaru *kada* ve východoslovenské romštině
  - 1. původní prostý *a*-kmen: *ava*
  - 2. gramatikalizací *ade* vzniká *d*-kmen: **ade ava* > *adava*
  - 3. gramatikalizací *ake* vzniká *k-d*-kmen: **ake adava* > *akadava*
  - 4. iniciální redukce: *k-d*-kmen pouze mění podobu: *akadava* > *kadava*
  - 5. finální redukce: *k-d*-kmen pouze mění podobu: *kadava* > *kada*
- konzistentní vs. smíšené série
  - synchronní vs. diachronní klasifikace do deiktických sérií
  - a) konzistentní (synchronní) série sestávají z tvarů jediné (diachronní) série
  - b) smíšené (synchronní) série sestávají z tvarů různých (diachronních) sérií
  - proces: morfologická integrace tvarů do jediného paradigmatu, zánik „přebytečných“ tvarů
  - např. tvary prostých kmenů a *d*-kmenů se kombinují v rámci jedné série (synchronní *d*-kmeny)
  - např. tvary *k*-kmenů a *k-d*-kmenů se kombinují v rámci jedné série (synchronní *k-d*-kmeny)
  - hranice v rámci paradigmatu se liší
    - NOM.SG vs. ostatní (např. Šariš)
    - NOM.SG.M vs. ostatní (např. Spiš)

Tab. 9: Příklad smíšené série (šarišská romština)

	NOM.SG.M	NOM.SG.F	NOM.PL	OBL:SG.M/PL	OBL.SG.F
0-KMEN	<i>*o-va</i>	<i>*o-ja</i>	<i>o-la</i>	<i>o-le</i>	<i>o-la</i>
	<i>od-a</i>	<i>od-i</i>	<i>o-la</i>	<i>o-le</i>	<i>o-la</i>
	↑	↑			
D-KMEN	<i>od-a</i>	<i>od-i</i>	<i>*odo-la</i>	<i>*odo-le</i>	<i>*odo-la</i>

Tab. 10: Příklad smíšené série (spišská romština)

	NOM.SG.M	NOM.SG.F	NOM.PL	OBL:SG.M/PL	OBL.SG.F
0-KMEN	<i>*o-va</i>	<i>o-ja</i>	<i>o-la</i>	<i>o-le</i>	<i>o-la</i>
	<i>od-a</i>	<i>o-ja</i>	<i>o-la</i>	<i>o-le</i>	<i>o-la</i>
	↑				
D-KMEN	<i>od-a</i>	<i>*od-i</i>	<i>*odo-la</i>	<i>*odo-le</i>	<i>*odo-la</i>

- alternativní hypotéza
  - hlásková redukce kořenu *-d-*
  - *odoja > odja > oja, odola > odla > ola, odole > odle > ole*

Tab. 11: Deiktické série ve vybraných dialektech (pouze o-kmeny)

SYNCHR.	D-KMEN	K-D-KMEN	K-KMEN	K-K-KMEN
Turiec* AS	<i>o-va ~ (o)do-va</i> <i>o-ja</i> <i>o-la</i>	<i>ko-va ~ (o)kodo-va</i> <i>ko-ja</i> <i>ko-la</i>	<i>oko-va</i> <i>oko-ja</i> <i>oko-la</i>	–
Lučivná AS	<i>od-á</i> <i>o-ja</i> <i>o-la</i>	<i>kod-á</i> <i>ko-ja</i> <i>ko-la</i>	<i>ok-á</i> <i>oko-ja</i> <i>oko-la</i>	–
Klenovec AHI	<i>od-á</i> <i>o-ja ~ od-ija</i> <i>o-la ~ odo-la</i>	<i>okod-á</i> <i>okod-ija</i> <i>okodo-la</i>	<i>ok-á</i> <i>oko-ja</i> <i>oko-la</i>	–
Trenčín AS	<i>odo-va</i> <i>odo-ja</i> <i>o-la ~ odo-le</i>	<i>okodo-va</i> <i>okodo-ja</i> <i>oko-le</i>	–	–
Šariš AS	<i>od-á</i> <i>od-í</i> <i>o-la</i>	<i>kod-á</i> <i>kod-í</i> <i>ko-la</i>	<i>ok-á</i> <i>ok-í</i> <i>oko-la</i>	–
Selice AHI	<i>od-á</i> <i>od-í</i> <i>odo-na</i>	<i>ók od-á</i> <i>ók od-í</i> <i>ók odo-na</i>	<i>ok-á</i> <i>ok-í</i> <i>oko-na</i>	<i>ók ok-á</i> <i>ók ok-í</i> <i>ók oko-na</i>
olaština	–	<i>kod-o</i> <i>kod-i</i> <i>kodo-la</i>	–	<i>kuk-o</i> <i>kuk-i</i> <i>kuko-la</i>

Pozn 1: tučně = integrované kmeny, resp. varianty s redukcí kořenu

Pozn 2: tvar NOM.PL reprezentuje i analogické tvary OBL

6. Derivace

- ÚKOL: Proved'te morf. analýzu lokálních demonstrativ ve východoslovenské a selické romštině (viz Tabulky 2 a 3). Jak jsou odvozeny od demonstrativních kmenů nebo tvarů?

7. Expletiva

- = slova užívaná v situacích, kdy mluvčí nechce nebo není schopen označit referenta příslušným slovem (např. protože jde o tabuový výraz nebo protože si nemůže na slovo vzpomenout)
- větš. centr. nářečí do této funkce gramatikalizovala demonstrativum *kova* (diachronně *ok*-kmen s iniciální redukcí); srov. čes. *no ten ...*, *tento ...*, *tentononc*, slov. *oné*
- expletivum se užívá převážně jako substantivále
  - např. *ge'om kovate ... Prahate, cind'om peske kovi ... cigaretli*
- v někt. nářečích existují i odvozená expletivní slovesa a adjektiva
  - srov. selické *kovázinel* a *koválo*